

De mislukte introductie van de leugendetector

Enthousiastelingen beschreven de leugendetector halverwege de twintigste eeuw als een van 'de modernste middelen der wetenschap', dat het rechtssysteem enorm zou helpen. Maar het apparaat stuitte op bezwaren over de Nederlandse volksaard.

AUTEUR LARA BERGERS (UNIVERSITEIT UTRECHT)

Een wel erg eigenzinnige jonge politieagent — we noemen hem G.A.R. — infiltreerde in 1950 en 1951 in de Nijmeegse criminele onderwereld. Zonder zijn meerderen te informeren bouwde hij vriendschappen op met een aantal beroepscriminelen en beraamde hij met hen een overval op een bloemenkoopman, die erom bekendstond niet alleen in bloemen, maar ook in valse dollars te handelen. Op de dag van de overval deed een van de kameraden of hij in de toiletten van een Arnhems café nepdollars ging kopen van de bloemenman. Maar toen de transactie plaatsvond, stormde G.A.R. de toiletten binnen. Daar hield hij de compagnon en de bloemenhandelaar met zijn dienstwapen onder schot en eigende hij zich het echte en het valse geld toe. Wat er daarna gebeurde is niet helemaal duidelijk. Het lijkt erop dat G.A.R. uit het café vertrok en gevolgd werd door de bloemenverkoper. Vermoedelijk probeerde hij van de bloemenman af te komen, toen hij werd aangesproken door een collega. Daarop nam G.A.R. de bloemenman mee naar het bureau, waar hij het verhaal ophing dat hij zowel de verkoper als de criminele compagnon had gearresteerd, maar dat de laatste was ontsnapt.

De bloemenkoopman sprak het verhaal tegen en er was meer dat de politie aan het twijfelen bracht over de toedracht. Zo had G.A.R. zijn superieuren niet geïnformeerd over zijn plannen. Bovendien had de collega gezien dat G.A.R. aanvankelijk van het politiebureau wéglied, in plaats van ernaartoe, zoals logisch was geweest als zijn verhaal klopte. Ook had G.A.R. bij aankomst bij het bureau de bloemenverkoper niet bij de arm, maar leek hij zich juist van hem te willen ontdoen. Zijn gedrag was dus nogal verdacht.

MODERNSTE MIDDELEN

G.A.R. belandde voor de rechtbank en daar deed zijn advocaat F.J.R.C. Sassen een opmerkelijk verzoek aan de Arnhemse rechter-commissaris G. Fikkert. Sassen wilde de agent een leugendetectortest laten afnemen om 'onomstotelijk de onschuld van mijn client vast te stellen', schreef hij aan Fikkert. 'De modernste middelen der wetenschap alleen kunnen hier slechts baat bieden: [ik ben] er van overtuigd dat een onderzoek met de zgn. lie-detector de gewenste uitslag zal brengen.'

Om de suggestie extra aanlokkelijk te maken voor de rechtbank schreef Sassen dat een onderzoek met de leugen-

De officier van justitie vond het belangrijk te melden dat hij niets te maken had met de leugendetector

detector een novum zou zijn in Nederland – ‘een novum, dat ik gaarne in Arnhem dan zou zien gebeuren.’ Toen Sassen zijn voorstel deed, werd leugendetectie in de VS al een paar decennia gebruikt. Vanaf de jaren 1910 hadden politieagenten daar met ondersteuning van enkele bevlogen psychologen getracht vermeende misdadigers op leugens te betrappen door hen te onderwerpen aan fysiologische metingen — van bijvoorbeeld hartslag, ademhaling en de elektrische weerstand van de huid. Nederlandse kranten schreven over leugendetectie in geruchtmakende zaken uit de VS, en liefhebbers van detectives lasen er ook regelmatig over. Maar zoals Sassen schreef, was de techniek nog nooit in Nederland toegepast. Daarom verwachtte de advocaat dat het moeilijk zou zijn om een leugendetector te vinden. Dit bleek niet het geval. Het psychologisch instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen had met steun van de

Rockefeller Foundation ‘de meest moderne instrumenten, waaronder zeer vele Amerikaanse’ aangeschaft en daar zat ook een zogeheten pathometer tussen, een leugendetector die veranderingen in de huidweerstand registreerde (zie kader ‘Stress of angst’.) Sassen wist ook een Nederlandse leugendetectorspecialist op te duikelen: J.H. van der Zee, een jonge psycholoog die met het instrument bekend was geraakt toen hij in de VS studeerde.

Ondanks Sassen's succes werd de leugendetector aanvankelijk om onbekende redenen niet gebruikt in G.A.R.'s proces, en de agent werd veroordeeld tot anderhalf jaar gevangenis. Maar er volgde een hoger beroep en daarin werd hij wel aan een test onderworpen. Hij kreeg vragen als: ‘Was je op het moment dat je de dollars in beslag nam van plan deze aan de justitie over te leveren?’ (ja, zei G.A.R.), en: ‘Had je de bedoeling [de bloemenverkoper] te laten ontvluchten toen je niet rechtstreeks naar het politiebureau ging?’ (nee, zei G.A.R.) Volgens de detector loog hij beide keren.

ONGEMEEN INTERESSANT

Hoewel de resultaten niet waren wat Sassen had verwacht, bleef hij onverminderd enthousiast over leugendetectie. Aan de rechtbank schreef hij: ‘Stellig kan ik verzekeren, dat het verloop van de lie-detection ongemeen interessant was; het is daardoor mogelijk geworden de handelingen van de verdachte geheel te reconstrueren, het heeft mij zelfs genoopt mijn oorspronkelijke stellige overtuiging in clients onschuld niet meer zonder voorbehoud uit te spreken.’ Na ‘betragt’ te zijn op zijn leugens veranderde G.A.R. zijn verklaring zo dat deze beter aansloot op de resultaten van de detectortest. Nu beweerde hij dat hij te goeder trouw gehandeld had, tot het moment dat hij met getrokken wapen in de wc's van dat Arn-

Stress of angst

Om leugens te meten zijn in het verleden verschillende soorten fysiologische apparaten ingezet. Het bekendste type is de polygraaf, die meerdere fysiologische reacties meet en deze grafisch weergeeft. Dit type was populair in de VS en dook vaak op in films.

In dit artikel staat de pathometer centraal: een galvanometer die bepaalt of de huidweerstand verandert. Dat kan namelijk een gevolg zijn van de stress of angst die met liegen gepaard gaat.

hemse café stond. Toen had de gedachte zich aan hem opgedrongen dat dit wel een erg makkelijke manier zou zijn om zich te verrijken. Overdonderd door zijn eigen gedachten liet hij zijn arrestant ontsnappen, zo beweerde hij.

Om dit gedrag voor de rechtbank te verklaren liet Sassen zijn cliënt psychologisch testen. Van der Zee, de psycholoog die ook de leugendetectortest uitvoerde, en Holtzer, een psychiater, concludeerden dat de verdachte leed aan pathologische zelfoverschatting, kinderlijke emoties en bovendien neurotisch was — een gesteldheid die, zo verklaarde Holtzer, vooral bij roodharigen als G.A.R. veel voorkwam.

Aldus gewapend met de resultaten van de leugendetectortest, een nieuwe verklaring van de verdachte en een psychologische en psychiatrische evaluatie, keerden Sassen en zijn cliënt terug naar de rechtszaal. Daar vond de officier van justitie het belangrijk te melden dat hij niets te maken had met de leugendetecteur, en ook de rechters namen afstand van de test; ze zouden de resultaten

ervan niet in acht nemen. Toen Van der Zee een verklaring gaf, spoorden zij hem aan vooral over het psychologisch onderzoek van G.A.R. te spreken. Maar hij stelde dat het onderzoek in sterke mate was ingegeven door de leugendetectortest en betoogde stellig dat het apparaat zeer betrouwbaar was.

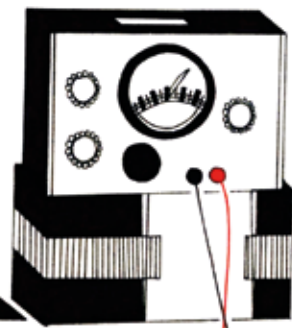
Het hof besloot nog een expert te horen. De voornaamste forensisch psychiater van het land, dr. Pieter Baan van de recent opgerichte Psychiatrische Observatie Kliniek, het latere Pieter Baan Centrum, stelde een rapport op en getuigde later in den lijve. Net als de officier van justitie en het hof was hij sceptisch over de betrouwbaarheid van leugendetectie en over de bruikbaarheid ervan in rechtszaken.

Het gerechtshof kende uiteindelijk geen bewijskracht toe aan de resultaten van de leugendetectortest.

Toch zal G.A.R. tevreden zijn geweest, want hij werd vrijgesproken. Helaas weten we niet waarom: er is geen uitleg over het vonnis beschikbaar.

1 **OB_BIJSCHRIFT_KOP**
OB_bijlschrift_08_bijlschrift

2 **OB_BIJSCHRIFT_KOP**
OB_bijlschrift_08_bijlschrift

3

De leugendetector was verbonden aan extreem gewelddadige praktijken

ONETHISCH

Naar aanleiding van deze zaak sprak een aantal intellectuelen zich publiekelijk uit tegen het gebruik van de technologie. Ze maakten zich zorgen over de betrouwbaarheid van het instrument en – belangrijker – over de ethiek van het gebruik ervan in rechtszaken. Een paar jaar later stond leugendetectie (samen met een aantal andere technologieën) centraal op het jaarlijkse congres van de Nederlandse Juristen Vereniging (NJV.) Ook hier ging het om de gepastheid van leugendetectie in het Nederlandse rechtssysteem en waren de meningen vooral negatief.

In deze discussies stond echter meer op het spel dan op het eerste gezicht duidelijk is. De aard van het Nederlandse rechtssysteem was in het geding. Keer op keer zochten de discussanten het contrast op met andere landen en rechtssystemen. Regelmatig werd gerefereerd aan de nog verse herinnering aan de bezetting en aan wat er gaande was achter het IJzeren Gordijn. Zo stelde Dirk van Eck, professor in strafrecht en criminologie in Nijmegen, dat leugendetectie in strijd was met het recht op een eigen innerlijk en dat men dit recht alleen in totalitaire systemen schond, niet in een vrij land als Nederland. Anderen zochten het contrast met het geboorteland van de leugendetector. Het was nooit een compliment wanneer Nederlanders de leugendetector aanduidden als een Amerikaans instrument; het was steeds een verwijzing naar de aspecten van de Amerikaanse cultuur die een gevoel van afkeer opriepen bij Nederlanders.

Tv-experiment

In 1951 ontvingen in de regio Eindhoven enkele honderden televisies de experimentele uitzendingen van technologiebedrijf Philips. In één daarvan legden de Philips-ingenieur E.E. Carpentier en leugendetector-expert J.H. van der Zee de principes van leugendetectie uit. Mevrouw Annie van Vliet fungeerde als proefkonijn. Voor de moeite kreeg ze een paar kousen.

Van der Zee kreeg een tik op de vingers van leden van het medisch team van Philips. Zij vonden dat Van der Zee zich had misdragen door 'in het openbaar gebruik [te maken] van een meetmethodiek, waarvoor de apparatuur bij Philips ontwikkeld was, zonder dat de praktische waarde van deze methodiek voldoende vaststond', zo blijkt uit interne documentatie van Philips.

Het theatrale, bijvoorbeeld, dat haaks stond op de Nederlandse 'nuchterheid'. Al voor de oorlog hadden journalisten bovendien benadrukt dat leugendetectie een oplossing was voor een typisch Amerikaans probleem: de criminaliteitscijfers in de VS waren hoog en Amerikaanse criminelen waren gewelddadiger en gevaarlijker dan hun Nederlandse collega's. Daarbij was de leugendetector verbonden aan de zogenoemde Third Degree-verhoren — extreem gewelddadige praktijken die Amerikaanse politieagenten gebruikten om verdachten tot bekennen aan te zetten. Ook zij die niet principieel tegen leugendetectie gekant waren, verwezen in hun betogen naar 'Amerikaanse toestanden'. Tijdens de NVJ-vergadering stelde mr. P. Meyjes bijvoorbeeld dat Amerika 'een land van uitersten' was. Hoewel er enorme technologische vooruitgang was geboekt, voerde een wildwestmentaliteit vaak nog de boventoon bij de politie. Zo viel te verklaren dat leugendetectie soms verstrikt was geraakt in Third Degree-praktijken. Maar in Nederland zou het nooit zover komen, volgens Meijers. Het leek hem dan ook onverstandig 'een wellicht toch veelbelovend kind' met andermans vuile waswater weg te gooien.

De G.A.R.-zaak en de discussies rondom leugendetectie in de jaren vijftig illustreren dat de acceptatie of afwijzing van techno-

logie kan samenhangen met het zelfbeeld van een land of een groep mensen. Er speelden weliswaar andere twijfels, over de betrouwbaarheid van de technologie. Maar de vraag of leugendetectie zou passen bij Nederland, het Nederlandse rechtssysteem en de ambities van het systeem speelde in de praktijk een veel grotere rol. Tegenstanders schilderden de technologie af als iets dat door nazi's of Sovjets gebruikt had kunnen worden om de rechten van hun burgers te schenden. Leugendetectors waren bovendien Amerikaans en dus theatraal en passend bij een gewelddadig systeem. Met andere woorden, leugendetectie druiste in tegen wat voor de nuchtere en rechtvaardige Nederlander belangrijk was. Ondanks enthousiasme van mannen als Sassen en voorzichtige interesse van juristen als Meyjes werd de detector hier dus geen succes. ■

Lees meer

Dit artikel is gebaseerd op het masteronderzoek van de auteur, 'Only in America? A History of Lie Detection in the Netherlands in Comparative Perspective, ca. 1910-1980', te lezen via dspace.library.uu.nl.

Voor meer over de geschiedenis van leugendetectie in de VS, zie:

Ken Alder, *The Lie Detectors. The History of an American Obsession* (New York 2007).

Melissa M. Littlefield, *The Lying Brain. Lie Detection in Science and Science Fiction*, (Ann Arbor 2011).

Geoffrey C. Bunn, *The Truth Machine*, (Baltimore 2012).